

A MUNKÁRA NEVELÉS HAGYOMÁNYAIHOZ

VIDA GABRIELLA

A gyermekek életének vizsgálata korán szerepet kapott a kutatásban. Leghamarabb a játékok gyűjtése indult meg.¹ Mindennapjaik, életmódjuk egy etnikai csoportra vetített elemzését először *Gönczi Ferenc* végezte el.² A somogyi gyermekről írott monográfiájában külön fejezetben foglalkozik a munkára való neveléssel. A második világháború előtti társadalomnéprajzi kutatás előterében ugyan nem a gyermekélet vizsgálata állt, de a családok,³ egyének,⁴ a falvak társadalmának⁵ elemzése segített egy új szemlélet kialakulásában. A két világháború közötti időszak gyermekeinek életéről, így a munkára való belenevelődésről is hiteles képet kaphatunk a népi írók szociográfiáiból és szépirodalmi műveiből is.⁶

Összefoglaló kutatástörténeti munkájában *Fél Edit*⁷ megállapítja, hogy az addig megjelent művekben a játékok leírása elszakad a korcsoport és viszonyai vizsgálatától, így mindkettő ismertetése csonka maradt. A szocializáció problémáját azonban ő sem veti fel.

Arra a kapcsolatra, amely a paraszti kultúra és annak nemzedékről nemzedékre történő átadása között fennáll, először *Ortutay Gyula* hívta fel a figyelmet: „... mi az oktatásnak, szoktatásnak, kondicionálásnak módja, amivel parasztságunk, etnikai csoportjai szerint eltérően, vagy alapjában megegyezően a hagyomány 1. őrzését, 2. átadását, 3. átvételét gyakorolja”.⁸ Ennek hatására jelent meg 1949-ben *Kresz Mária* tanulmánya. „A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban” címmel, s a témakörben még néhány publikáció ezt követően.⁹ A belenevelődés szakirodalma azonban ma sem tekinthető bőségesnek, bár az utóbbi két évtizedben igen jelentős munkák születtek e tárgyban. *Szabó László*,¹⁰ *Veres László*¹¹ társadalomnéprajzi, *Németh Imre*,¹²

1. *Hathalmi Gabnai F.*, 1904.; *Bodon J.*, 1877.; *Horai Fejér I.*, 1897.; *Istvánffy Gy.*, 1895.; *Kiss Á.*, 1891.; *Pongrácz E.*, 1877.

2. *Gönczi F.*, 1937.

3. *Fél E.*, 1944.

4. *Morvay J.*, 1956.; *Kiss L.*, 1939.

5. *Fél E.*, 1935.; 1941.

6. A munkára nevelésre találhatunk adatokat pl: Tamási Áron „Bölcső és Bagoly”, „Ábel”, Szabó Pál „Talpalatnyi föld”, „Tavaszi szél” című regényeiben, Veres Péter és más írók műveiben.

7. *Fél E.*, 1948.

8. *Ortutay Gy.*, 1947.; Idézi: *Kresz M.*, 1949. 53.

9. *Katona I.*, 1961.; *Zöldy P.*, 1947.; *Mándy Z.* (szerk.) 1942.

10. *Szabó L.*, 1965.; 1968.; 1970.

11. *Veres L.*, 1984.

12. *Németh I.*, 1966.

legújabbán pedig *Gazda Klára*¹³ és *S. Laczkovits Emőke*¹⁴ komplex módszerrel elemezték ezt a problémát.

A hagyományokba való belenevelődésnek a munkára nevelés csak egy része, de meghatározó, domináns része. Ahhoz, hogy megérthessük ennek jelentőségét, vissza kell nyúlni egészen ennek a társadalmi rétegnek a kialakulásáig, formálódásáig. A parasztság a feudalizmus kialakulásakor létrejött társadalmi munkamegosztásban arra kényszerült, hogy a fölötte álló rétegeknek biztosítsa a mezőgazdasági termékeket. Mivel a termelését csak minimális mértékben volt képes növelni, a munkamegosztás lassan fejlődhetett, termelőeszközeinek fejlettségi foka alacsony maradt, így tevékenységében a központi helyet a munka foglalta el. A specializáltság hiánya, a munkamegosztás differenciálatlansága következtében a paraszttársadalom minden tagjának el kell sajátítania az előző generáció minden ismeretét. Erre kényszerítette az is, hogy a feudális társadalom nem nyújtott alternatívát a parasztságnak, zárt társadalmat alkotott, amelyből kilépési lehetősége gyakorlatilag nem volt. Ennek az összetett tudásanyagnak az átörökítése, hagyományozódása csak lassú, hosszú idő igénybe vevő folyamat révén lehetséges.

Ha pedig az élet központi, meghatározó eleme a munka, hosszú idő elteltével erkölcsöse rögzül, s ebből következően a közösség minden társadalmi tevékenysége, normarendszere ezen a központi magon keresztül közelíthető meg.¹⁵ Nem véletlen, hogy *Nagy Olga* a paraszti értékrend egyik legfontosabb elemének a munkához való viszonyulást jelölte meg.¹⁶

A munkára nevelés nemcsak időben esik egybe a közösség normáinak elsajátításával, hanem – a már említett differenciálatlanság miatt – nem is választható el attól. Ez a tanulási folyamat, a hagyományokba való belenevelődés „a népi közösségekbe beleszületett fiatalokra irányuló tagolatlan oktatási–képzési–nevelési tevékenység, amelynek fórumai a család, korcsoport, faluközösség”.¹⁷ Ennek része a munkához szükséges ismeretek, az érintkezés formáinak elsajátítása, ezáltal a közösség hagyományainak megtanulása.

A belenevelődés – a társadalmilag adott keretek között – a szükséges elvárásokat, mint a közösség normarendszerét építette a fiatalok magatartásába; ugyanakkor elzárta előlük az egyéni választás egyébként sem biztosított útjait. E kettős meghatározottság¹⁸ kulcs a paraszti kultúra jellemzőinek magyarázatához.

Ez a probléma szorosan kapcsolódik a szocializáció fogalmához, amellyel behatóan foglalkozik a szociálpszichológia és a szociológia is. A szocializáció „társadalmi folyamat, amelyben az egyén szert tesz azokra az ismeretekre, jártasságokra, képességekre, készségekre, amelyek szükségesek ahhoz, hogy tevékenységével hozzájárulhasson annak a társadalomnak a fenntartásához, amelybe beleszületett, képes legyen végrehajtani azokat a feladatokat, amelyeket az adott társadalom ráró, fenntartója, esetleg alakítója legyen társadalma kultúrájának. A szocializáció folyamatának egyik oldalát a nevelés alkotja, amely során a társadalom tudatosan igyekszik az egyént formálni, másik oldala a nevelődés, a társadalmi tapasztalatok spontán megszerzése”.¹⁹ A modern szociológia és szociálpszichológia ezt a folyamatot szereptanulási folyamatnak tekinti.²⁰

13. *Gazda K.*, 1980.

14. *S. Laczkovits E.*, 1980.

15. *Szabó L.*, 1970. 65.

16. *Nagy O.*, 1982. 31.

17. *Magyar Néprajzi Lexikon* 1977. I. 243.

18. *Németh I.*, 1966. 242.

19. *Magyar Néprajzi Lexikon* 1982. V. 69.

20. *Ranschburg J.*, 1984. 9.

A társadalmat mint az előző generációk által létrehozott bonyolult és hierarchizált kapcsolatrendszert fogja fel, mely végső soron nem más, mint olyan szerepek struktúrája, amelyek betöltése feltétele a társadalom fennmaradásának.

Éppen az élet egészét átfogó belenevelődés miatt azonban „nem alakult ki olyan céltudatos, elvekkel körülhatárolható, egységes nevelési rendszer, amelynek módszerei és fogásai nemzedékről nemzedékre hagyományozódtak volna, hasonlóan a népi műveltség más jelenségcsoportjához”.²¹ A szülő a gyermeke nevelése közben általában saját múltbeli tapasztalatait próbálja alkalmazni, amelyeket azonban a hagyományok határoznak meg. A szocializáció ezáltal a társadalmi viszonyok konzerválásában is szerepet játszik. A gyermekek nevelése *Veres László* fogalmával élve „öntudatlanul is tudatos”,²² amelynek meghatározói, hogy a gyerek minél kevésbé zavarja a család gazdasági tevékenységét, valamint az a kényszer, ami a paraszti gazdálkodásban szükségessé teszi a család munkarejének minél nagyobb kihasználtsági fokát. Ennek a két elvnek a magyarázata egyrészt a bőséges gyermekáldás, másrészt a mezőgazdasági munkára alapozódott életmód és gazdasági, társadalmi helyzet. Tehát amikor munkát adtak a gyermeknek, azt elsősorban nem nevelő céllal tették, hanem a munka elvégzésének szükségessége miatt. Kiegészíti mindezt a szülőnek a saját neveltetése során szerzett tapasztalata, valamint a falu értékrendszerének megfelelő embereszmény nevelésének szándéka.

Mivel a közösség elismerten teljes jogú tagja csak a dolgozó, a közösség normáival azonosult egyén lehetett, a fiatal igyekezett ezt minél hamarabb megszerezni. Elérése belső motivációvá vált, így a nevelési feladatban egyre aktívabban vett részt a gyerek. Tehát a tanulás passzív befogadó jellege fokozatosan aktív tevékenységgé alakult, hiszen elsősorban nem az egyén életkora, hanem a munkavégző képessége az, ami által önállóságot vív ki, más csoportba kerülhet. Azonban nem kizárólagos és egyedüli tényező, szerepet kaphat mellette más, esetleg speciális képesség is. Jól kimutatható szerepe van a belső motiváció kialakulásában a tekintélynek is, amelyet szintén a munkán keresztül lehetett legfőképpen elérni. A falu társadalmában a jó gazda a követendő példa, aki a parasztság nevelési elveinek testet öltött megnyilvánulása volt.

A belenevelődést, a munkára nevelést csak a gazdálkodási mód, az egyes családok vagyoni helyzete, elsősorban a föld mennyisége figyelembevételével, ezek összefüggésében lehet vizsgálni. Az extenzív gazdálkodás nem tette olyan mértékben szükségessé a gyermekmunka kiaknázását, mint a belterjes gazdálkodás, amikor minden munkaterületre szükség van. Korábban a fiúk katonaságig, de legalább a huszadik évükig állatokat legeltettek, a földművelést csak később tanulták meg. Ez a változás a lányok munkáját kevésbé érintette, hiszen a ház körüli munkák kevésbé függtek a gazdálkodási módtól. A parasztság azonban csak jogi szempontból volt egységes, egyébként tájanként differenciált, s falun belül is hierarchizált és rétegzett volt. Egymás mellett kölcsönhatásban élt a társadalmi munkamegosztásban más helyet elfoglaló rétegekkel, és még ezen kívül is sok módosító tényező hatott rá. Mindezek befolyásolták a belenevelődés folyamatát is. Egy falun belül a hagyományozódás sajátos módozati skálája alakult ki.

* * *

A tanulmányban vizsgált terület a történeti Gömör megye jelenleg Csehország területére eső részén, a Murány folyó völgyének öt települése. A magashegység által körülzárt, igen szűk völgy megművelhető szántóföldje igen alacsony népességet képes eltartani, s minősége sem kedvező a mezőgazdaság számára. A vizsgált időszakban – a

21. *Kresz M.*, 1949. 63.

22. *Veres L.*, 1984. 40.

két világháború közötti évtizedek – növelte a földhiányt a 19. sz. második felében kialakult két nagy uradalom; a licei székhelyű Czékus és Heinzelmann birtok, amelyek két oldalról lezárták a völgyet: Ny–K irányban a hegyek szabtak határt a megművelhetőségnek. Így a szántóföld egyrészt nem tudta biztosítani a települések élelmiszer-szükségletét, másrészt a mezőgazdasági munkalehetőségben is hiány keletkezett, amit fokozott az uradalmak azon törekvése, hogy olcsóbb idegen munkaerővel műveltesse birtokát.

E „kihívásra” a település részben kiegészítő foglalkozások keresésével „válaszolt”, másrészt a századfordulón a lakosságnak igen jelentős része kivándorolt. (Licéről 1910-ben a lakosok 16%-a Amerikában élt.)²³ Jellegetes kiegészítő foglalkozása volt az érintett településeknek a fazekasság. A hegyekben található vasércbányákban, illetve az azok feldolgozására települt Rimamurányvölgyi Vasműegyesület gyáraiban kerestek munkát azok, akik a falvakban elveszítették földjeiket.

Az azonos földrajzi helyzet által meghatározott keretek között azonban mindegyik településnek megvan a saját gazdasági, életmódbeli arculata. A völgy legnagyobb településének, *Licének* a két uradalom jelenléte adja a megkülönböztető jellegét. Lakói szinte kivétel nélkül katolikusok. A folyó bal partján fekvő *Gice*, *Nasztraj* és *Mikolcsány* közötti távolság szinte elhanyagolható, mégis jelentős különbségek alakultak ki közöttük. Közelségük révén egy templomba járhatóan mindhárom falu református népessége, gyerekeik pedig a gicei felekezeti iskolába jártak. Gicén a birtokaprózódás, a földszüke nem érte el a licei szintet, kevésbé voltak rászorulva a kiegészítő foglalkozásokra. Kiemelkedő volt az állattenyésztése: 25–30 marhát és 100–200 juhot is tartott egy-egy család.

A nyelvhatár közelségének következtében Nasztraj és Mikolcsány lakossága kevert anyanyelvű. Népeességük reformátusokból és evangélikusokból áll.

A négy – egymáshoz nagyon közel fekvő – falutól földrajzi és kulturális szempontból is elkülönül *Melléte*. Távírója, vasúti állomása Horka,²⁴ egyházas központjai (közel félezer lakosságának felekezeti megoszlása a három vallás között egyenlő arányú) sem egyeznek meg a többi falvakéval. Várjobbágyok leszármazottai, a község kuriális település lett; társadalma a 18. sz.-ban nemesekből és libertinus „vendégekből” állt.²⁵ Lakosai szemet égettek és szállítottak a környező gyáraknak. A középkortól kimutatható, rendkívül fejlett és egyedi sajátosságot hordozó fazekasközpont volt Melléte. Lakossága etnikai és vallási szempontból kevert.

A munkára nevelés közvetve a kisgyermekkorban elkezdődik. A 3–4 éves gyerek életkori sajátosságai nem teszik lehetővé, hogy felnőttek felügyelete nélkül, társaival töltse a napot. Ha nem volt nagyobb gyerek, akinek a gondjaira rá lehetett bízni, akkor nem mehetett messze a szülőktől, mindig azok látómezejében kellett lennie. Így a gyermek a felnőttek életének állandó résztvevője, szemlélője volt. Munkára nevelésének egyik alapja a eleszületett természetes utánzóösztöne, ami arra készíti, hogy megfigyelje a felnőttek tevékenységét, és utánozza, ismétlje azt. A kisgyermek életének alapvető tevékenységi formája a játék, ami lehetőséget, mintegy keretet ad az utánzóösztön kifejlésének, kiélésének.

A munkára nevelődés legelső szakasza tehát a játék, amelynek során az egyes munkaeszközöket, munkaműveleteket – a felnőttek életét utánozva – elsajátíthat a gyermek. A kisgyerek játékaiknak jelentős része munkaeszköz; mindazok a tárgyak, háztartási eszközök kicsinyített másai, amelyek családjában megtalálhatók. Ezekkel úgy játszik, ahogyan a felnőttek használják ezeket a tárgyakat. A játékok többségét a szülők,

23. Az 1910-es népszámlálás adatai.

24. *Hunfalvy P.*, 1867. 332. 336.

25. *Ila B.*, 1946. III. 29.

majd maguk a gyerekek készítették el: burgonyából ökröt, kukoricaszárból jármot, kisszekeret.

A munkában még nem, de a játékban már elkezdődik a nemek különválása. „A lánygyermeknekél a bábuzás, a főzgelés az első.”²⁶ A fiúknak kis gereblyét, kapát készítettek. Pelsőcön, Tornalján, Jolsván a vásárban nagyobbacska gyerekek számára készített „munkaeszközt” is árultak. A fazekasmester korongolt a gyerekeknek kis edényeket. „Voltak olyan fazékszínálók. Csináltak kiskorsókat, tányérokat, kiégették. Mázas volt, és ezzel játszottak a gyerekek.” A gyerekeket a felnőtt valóság kicsinyített mása vette körül, ami nemcsak technológiák elsajátítására volt alkalmas, hanem – tartalmazva a felnőttek viszonyrendszerét is a tárgyakhoz kapcsolódva – a társas élet szabályait is magáévá tette ezáltal a gyerek.²⁷

A 4–7 éves gyerek munkája a ház köré lokalizálható és nem különül el nemek szerint. Rábíztak olyan egyszerű munkát, amit már el tudott végezni (baromfietetés, tüzelőhordás), a szülőnek pedig nem kellett apró dolgokkal vesződni.

Mіндеgyik településen nagy jelentőségre tett szert a környező hegyek gyümölcsseinek, gombáinak a gyűjtögetése. Az asszonyok vitték magukkal a gyerekeiket az erdőbe, és elmagyarázták nekik, hogy melyik növény ehető, milyen részét kell szedni az egyes fajtáknak. Az így szerzett javak egy részét a család maga élte fel, másik részét pedig eladták. A gyerekek többen egyszerre, vagy – ha már nagyobbak voltak – egyedül indultak gyűjtögetni. „Mi nem értünk rá, mert dolgunk volt itthon, és a gyerekek leszedték, és jártak házról házra, és eladták.” Somot, gombát, mogyorót, vadkörte, vadszilvát, kökényt, borókát, vadmálnát, szamócat szedtek. Nagy keletje volt a piacon a szárított gombának. A gyűjtögetéssel szerzett pénzt mindig a szüleiknek adták.

A gyermek részvételét a munkamegosztásban a testi ereje, fejlettsége határozta meg. „Amint eléri azt az időt, hogy már tud dolgozni, munkát adtak neki. A nyomorúság megtanítja az embert a munkára.” A közösség rosszallását vonta magára, aki erejét meghaladó munkát adott a gyerekének.

A 7–8 éves gyerekekre már bonyolultabb feladatot is rá lehetett bízni. Azokat a rész-munkákat, amelyeket megfigyelésen alapuló utánzással már nem sajátíthattak el, elmagyarázták a gyerekeknek. „Megmutatták neki, meg látta, hogy a többi hogy csinálja.” A 8–10 éves gyerekekre leginkább a ház körül bíztak munkát. Ha nem volt otthon senki, főleg nyáron, egy ilyen korú gyerekek el kellett tudnia látni a legszükségesebb munkákat. Nyáron, amikor a felnőttek a szántóföldön dolgoztak, répát ritkított, vizet hordott a felnőtteknek, állatokra vigyázott.

A munkába nevelésre a családon kívül az iskola volt a legnagyobb hatással. Mivel az iskola nem feltétele a parasztság minden ismeretével bíró egyén kialakulásának, ennek megfelelően a tanultság, eszesség – bár elismert, tekintély –, a falusi társadalom értékrendszerébe nem épült be szervesen, a nevelési célok és eszmék között csak másod- vagy harmadrangú szempontként jelentkezett. A szülők örültek, ha jól tanult a gyerek, azonban a közösségen belüli ítéletében a személyiségnek nem volt értékesebb tulajdonság, mintha pl. jó táncos, vagy jó mesélő lett volna.

Az 1890-ben kiadott, országosan kötelező tanterv követelményként írja elő az V–VI. osztálynak heti 2–2 órában a gazdaságtant, háztartástant.²⁸ A vizsgált területen mindenhol volt „fűrás, faragás, hímezni is tanítottak bennünket”, azonban gazdasági ismeretek oktatására csak Mikolcsányból van adatunk. Itt a falu tulajdonában lévő „szorgalmi kert”-ben tanította az evangélikus pap a gyerekeket gyümölcsfaoltásra, szemzésre, faiskolázásra.

26. Borovszky S. (szerk.) 1893. 195.

27. S. Laczkovits E., 1980. 264.

28. Gazda K., 1980. 99.

Hivatalosan elrendelt munkaszünet idénymunka miatt nem volt. Ha azonban a család nem tudta nélkülözni a gyerek munkaerejét, néhány napra, szülői kérésre elengedték a tanórákról a diákokat. „Sok időre nem engedték el, de pár napra igen.”

Iskolás kortól nemcsak a játékaikban, szórakozásukban, hanem a munkában is megtörténik a nemek elkülönülése. A lány a nagymamától és az anyjától kap feladatot, a fiú nevelését ilyenkor veszi át az apa a család nőtagjaitól. „Kiment a gyerek az apjához az istállóba, nézte, mit csinál, aztán az apja adott neki munkát: szalmát hozatott vele, szénát kosárban.” A 9–10 éves gyereknek kötelezettségei voltak a ház körül. Amikor a szülők a határban dolgoztak, a gyerek feladata volt az otthon lévő állatok rendben tartása.

Az iskola befejezése jelentős változást hoz a gyermek életében: 12 évesen a családba kerül, mint teljes értékű munkaerő. Ekkorra a paraszti munkák tekintélyes részét ismeri és fizikai erejének megfelelően dolgozik az apja mellett.

A mezei munkák döntő többségét elemenként tanulta meg a fiú. A vásárokon megvett kisebb méretű gazdasági eszközökkel tanulták meg a különböző munkaműveleteket. „Volt gereblye 10–12 éveseknek. Azzal kellett szedni a kalászkát a marékhoz. Árulták azt Perlácban. Minden tavasszal jöttek és árulták. Meg volt kis favilla, kétágú volt, szénához, sarjúhoz vitték forgatni.” Szántáskor vitte magával az apja a határba, hogy vigyázzon az állatokra, vezesse azokat a barázda mentén. 12–14 évesen már ők is szántottak, de csak az apjuk ellenőrzése mellett. „Mihelyt meg tudta fogni az ekeszarvat, mentek szántani.”

Kaszálni tanult meg legkésőbb a fiú; kétségkívül, ez a paraszti munkák legnehezebbje közé tartozott. Nemcsak nagy fizikai erőt, hanem rendkívüli ügyességet is igényel. Azon kevés munkaműveletek közé tartozik, amelyet nem lehet csupán utánzással elsajátítani. Általában az apa, vagy a nagyapa taníttatta a gyereket: a fiú jobb hóna alá egy marék fűcsomót szorított és úgy kellett kaszálnia, hogy az onnan ne essen le, mert akkor volt jó a tartása.²⁹ Kertben, utcán, árokparton, kaszálón „gyakorolt”. Aratásba csak akkor állhatott be kaszásnak, ha a felnőttekkel együtt tudott haladni egész nap.

Az aratás is olyan munka volt, amelyikbe fokozatosan, állandó részvétellel nevelődtek bele. „Ha egyebet nem, hát vizet hordtunk.” 10–11 évesen kötelet csinált a gyerek, esős időben búzát forgatott, kévét kötött. Kaszásnak legkorábban 16–17 esztendősen vették be, előtte azonban megbizonyosodtak arról, hogy bírja-e a munkát.

Egyes vidékeken ez a próba és az aratásba való bevétele jelenti a legényavatást is.³⁰ A Murány-völgyben azonban egészen a második világháborúig élt a ceremóniával egybekötött legényavatás: a legények – miután megbeszélték, hogy befogadják-e maguk közé a *suhancot* – a kocsmába mentek és az avatott mindenkinek fizetett pálinkát. Közvetlenül a munkavégzésnek nincs kapcsolata a legényavatással, azonban a legények döntésében fontos tényező volt, hogy a jelölt hogyan tud dolgozni.

A hagyományok egységének megőrzésében, konzerválódásában fontos szerepe van a társasmunkáknak. Ezekben az egyszerre több generációt együtt mozgató tevékenységi sorokban nincs helye az újításnak, hiszen a munkamozzanatok összeillesztését hosszú idő gyakorlata kristályosította ki oly módon, hogy a munka elvégzése a lehető legkisebb erőfelfejtésbe kerüljön. Az így létrejött, gyakorlat által meghatározott, hosszú időre állandósult folyamatsorban minden szereplőnek meghatározott feladata van és ennek a szerepnek a tökéletes ismerete feltétele az adott közösségbe való kerülésnek. A közösségi munkába csak akkor kerül a fiatal, amikor a szükséges munkaműveleteket már tökéletesen elsajátította családi keretek között, és már csak a *tempót* kell átven-

29. A kaszálás megtanításának ugyanezt a módszerét írja le Nagy G., 1973. 509.

30. Németh I., 1966. 13.

nie.³¹ A társasmunka alkalom is a fiatalok számára, hogy bizonyíthassanak a közvélemény előtt. Mindezekén túl magáévá tehetett itt néhány olyan munkaműveletet is, amelyet egyébként a mindennapi életben nem ismerhetett meg (házépítés), másrészt a közös tevékenység a különböző generációk találkozása miatt is nagy szerepet kap a kultúra átörökítésében. Meg kell említeni azt a funkcióját is a társasmunkának, amelyet a tevékenység szerinti (summások, napszamosok) csoportok kialakításában tölt be.

A Murány-völgyi falvakban a társasmunkát *brigádmunkának* nevezik. Ezek egy részét a falu előljárósága szervezte meg. Ilyenek voltak: a temető körülkerítése, kultúrház építése. A rendszeresebb társasmunkák alkalmi a *babfosztók*, *kukoricafosztók*, *tollfosztók*, *házépítés* voltak. Ezekben a munkákban a gyerekek koruknak és képességüknek megfelelően részt vettek. „Téglát adogatni, vedret cipelni korán befogták a fiúkat.”

A közösség teljes jogú tagja csak az lehetett, aki viselkedése és munkája révén ezt kivívta magának. A felnőtté válásban nagy szerepe volt a munkavégző-képességnek, de nem elegendő ahhoz. A felnőtté válás, a felnőtté fogadás rítusa az esküvő volt. Az a tény, hogy családot alapít, a közösség által történő elfogadása annak, hogy rendelkezik mindazokkal a képességekkel és ismeretekkel, amit a társadalom elvár tőle.

A lányok nevelése születéstől kezdve elsősorban az anya, vagy a nagymama feladata. Amíg a hiedelmek, vallási-ideológiai, erkölcsi hagyományok átörökítése elsőrendűen egy generáció „kiesésével” történt, a munkára nevelésben döntően a szülők vettek részt. Ennek oka a nagyszülők munkavégző képességének csökkenésében keresendő. Kivétel a nagymama-leányunoka viszonya a háztartási feladatok átadásában.

A háztartási munkák elsajátítása közvetlen folytatása a kisgyermek ház köré lokalizálható tevékenységének. A 6 éves kislány sepreget, bútort mos, mosogat. Voltak munkák, melyeket kizárólag a lány végzett el a háztartásban: vasalás, ágyazás, takarítás, süteményezés.³² Szintén a lányt dicséri a szépen rendben tartott kiskert. 8-9 évesen vet, gyomlál, kapálgat. „Babocskát ültetni elmentem tán 9 éves se voltam. Vitt nagyanyám, előlme *kötte* (kötötte) az *ő kötőjét* (kötényét), *ő* árkolta, én *hántam* (hánytam) és takaragtam.”

A családi munkamegosztásban a lány feladata volt a háztartás munkáinak elvégzése, a mezőgazdasági munkák közül a kapás növények gondozása, a széna forgatása, takarása. A háziállatok közül a szárnyasok körüli teendők, illetve néhány munkaművelet a nagyobb állatoknál: fejés, amit 10-11 esztendősen tanult meg, itatás, etetés esetenként.

A mezőgazdasági munka természet által megszabott ciklusa hatással van a belevélődés módosaira is. A lányok télen tanultak meg varrni, főzni, mert akkor ezekre jobban volt idő. Nyáron a szántóföldön kellett dolgozni, olyankor a kapálást és más mezei munkát sajátították el.

A legidősebb lánynak el kellett látnia a kisebb testvéreit, azok nevelését is. Ha az édesanyja nem élt, 12–13 évesen átvette annak feladatát, minden munkát elvégzett a ház körül.

A főzést az anya nem engedte át teljesen a lányának. Segítkezett, de önállóan csak a sütemény elkészítését bízták rá, ezt nem is ellenőrizte az anyja. Abban, hogy a nagylány felügyelet nélkül igen kevés munkát végez, feltételezhető a család kímélő törekvése.³³ A lánynak kiemelt helye, státusa van a családban. „A nagylány falun befele: a jövőendő feleség, anya és gazdasszony, kifele: a család cégére. Öltözte, viselkedése, munkaköre pontosan tükrözi családja gazdasági, társadalmi helyzetét.”³⁴ Megtanítanak vele

31. Szabó L., 1968. 130.

32. Jávorka K., 1966. 13.

33. Bertalan Á., 1967. 30.

34. Kovács Á., 1942. 21.

mindent, amire később, mint önálló háziasszonynak szüksége lesz, ugyanakkor munkarejét ideiglenesnek tekintették, és így kímélték is.

A parasztság legnagyobb mezőgazdasági munkája az aratás. Az évi gabona betakarításán kívül ellenőrizte a fiatal ügyességét, kedvét a munkához, erejét a közösség munka közben. Mivel az aratás párban történt, nem kis szerepe volt a párválasztásban sem.

A kisebb lányok vizet hordtak, a nagyobbak ebédet vittek ki délben. 12–13 éves kortól felváltották az anyjukat a marokszedésben. Ilyenkor szinte az egész falu kinn volt a határon, és látták, kinek hogyan jár a kezében a gereblye. „Nézték akkor, hogy ki az, aki nem akar semmit csinálni, a könnyebbet keresi.” Az öregek így biztatták a lányokat: „Siessetek, a lányoknak nem lehet a hűvösben ülni, mert onnan nézik a legények a hegyről.”

A munkához való viszony a paraszti társadalomban alapvetően meghatározta a lány közösségen belüli státusát, az pedig a férjhez menési esélyeit. A közösség szigorú követelményt támasztott a férjhez készülő lánnyal szemben. „Dolgos is legyen, meg takaros, minden.” „A fiús anyák megbeszélték: ezt fogadd el, ez világra való.”

A vizsgált települések közti különbségek a házasulandókkal szemben – a falu által támasztott elvárások tekintetében – példázák a gazdasági helyzet, a családszervezet, a belenevelődés bonyolult kölcsönhatását. Licén a földbirtok gyors felaprózódásának és a lakosság elszegényedésének megakadályozására, a fiatalok nem költöztek el a szülőktől önálló családot alapítva, hanem együtt gazdálkodtak. A kor szerinti munkamegosztás elvének megfelelően, az anyós végezte a házi munkákat, a meny járt ki a határba. Ennek következtében a lánynak nem kellett feltétlenül tudnia főzni. „Jó volt, ha tudott főzni is, de akkor nem úgy volt, akkor az anyjával volt, nem mentek külön mindjárt, hogy neki kelljen főzni.”

A többi falvakban nem fenyegetett a liceihez hasonló földhiány, a házasság után új háztartást alapítottak a fiatalok. Ez a családszervezet pedig megkívánta, hogy a lány férjhez menéskor tudjon főzni.

A falu közvéleményével szemben azonban a legények értékrendszerében az elvárások, a kívánt tulajdonságok sorrendje más volt. „A főzésre megtanította a sors, meg az anyja, de az volt a fontos, hogy melyik tud kedvesebb lenni, takarékosabb, szorgalmasabb.”

A kevés paraszti tulajdonú szántóföld nem volt képes eltartani a rajta gazdálkodó családot. Ezeknek szinte majdnem mindegyike valamilyen kiegészítő, pénzkereső lehetőséget biztosított magának. A gyerekek napszámossága mind az öt településen általános volt. Lice, Gice, Mikolcsány és Nasztraj gyermekei a két helyi uraság birtokán kaptak munkát. Különösen sok gyerek dolgozott a Heinzelmann család kertészetében. Gyomláltak, kapáltak, kertészkedtek. A zöldséget elvitték Rócére, Rozsnyóba, Tornaljára. A helyi lakosok visszaemlékezései szerint bérük a felnőttek napszámának felét, 2–3 koronát tett ki. A licei plébánián őrzött helyi feljegyzések szerint, az első világháború idején „férfi napszamos napi 3 koronát, nők 1 korona 60 fillért, suhanc gyerek 1 koronát kapnak”.³⁵

Egy napszamos gyerek napi programja – emlékezet szerint – a következő volt: „Felkeltek 5 órakor, mentek kapálni, akkor megreggeliztek, majd elmentek a kertészetbe.” Tavasszal általános munka volt a *gordonyozás* (a gabonaneműek tisztítása). Voltak, akik hónapszámot vállaltak, ők béréként 100 koronát, 1 q búzát, egy méter fát kaptak.

Az uradalmi erdőből bérelhettek a családok 3–5 holdnyi területet, amiért a terület nagyságával arányosan megállapított időtartamot a csemetekertben kellett dolgozniuk. A 12–14 éves gyerekek is eljártak fát ültetni.

35. Karkalics S., 1890–1918. Idézi: Nemcsik P., 1962. 13.

16–17 éves korban már részesaratást is vállaltak a két nagybirtokon. Párokban fogadták fel őket: egy fiú kaszást és egy lány marokszedőt, *félkezeset*, aki többnyire testvér volt, vagy egy felkért ismerős lány. „Minden tizedik mázsa a mienk volt. Egész nyáron mentünk, ahogy jött a munka sorban, a két urasághoz.” Más visszaemlékezés szerint a bér a learatott gabona egyharmada volt. Az aratás befejezése után nagy aratóbált rendeztek. Kiment a földesúr, az aratók kötéllel megkötözték. Juhot vágattott, zenészeket hívatott, a nők juhsajtot, cukrot, a férfiak pálinkát kaptak. Licén felvonulás is volt ilyenkor: koszorúkat kötöttek a levágott gabonából és mindnyájan végigvonultak a falun. „12–15 pár is ment. Mikor jöttek haza, mindig dalolva jöttek, még este 10 óra-kor is.”

Azok, akik helyben nem találtak munkaalkalmat, az Alföldre jártak le aratni: Miskolc környékére – Tiszalúdra –, summásként. Az aratógazda tárgyalt az intézővel, ő állapodott meg a bérükben is, ami általában páronként 5–6 q búzát jelentett. 18 évesnél fiatalabbat nem vittek magukkal, valamint olyan legényt vagy leányt sem, akinek a munkájáról nem győződtek meg. Az aratóson kívül más munkát is elvállaltak: favágást, kapálást. Amikor új tag került a bandába, kiválasztott magának egy szimpatikus régi summást, meghívta *aratókeresztanyának* vagy *aratókeresztapának*, és pálinkát fizetett neki. „Később is úgy hívták egymást, hogy *Kereszt*. Ezt tartották.”

A munkára nevelésről szólva feltétlenül említést kell tennünk a fazekasinasokról is. Az öt település közül a leghíresebb edényeket Licén és Mellétén készítették. *Ila Bálint*³⁶ és *Hunfalvy Pál*³⁷ is fazekas falunak tartották mindegyik vizsgált települést annak ellenére, hogy Gicén az emlékezések szerint nem korongoltak edényt, csak fuvart vállaltak. *Ujváry Zoltán*³⁸ is csak két központot említ.

A 2–3 holdon gazdálkodó családok szinte mindegyike fazekaskodott, de az sem volt kivételes, ha valaki bányában is dolgozott, korongolt is, valamint művelte csekély földjét a határban. Volt olyan család is, akinek nem volt más jövedelemforrása. Licén „ez úgy mutat, ha valakinek a fia fazekas volt, az apjának is annak kellett lenni”. A gyermek a mesterséget az apjától tanulta meg 12 éves kora után, az iskola elhagyását követően. A melléteiek szívesen küldték a gyermekeiket Süvetére. Egy fiú 2–3 télen állt be inasnak, munkadíjul 80 koronát kapott. A mester nagy fegyelmet tartott, büntetési joga a testi fenyítésre is kiterjedt.

A kicsi gyerek dolga volt este a fáklyát tartani a *mielő* (korongoló) fölél. Vetés után azok a gazdák, akiknek lovuk volt, „vették szekérszám az edényt, és Debrecenig lementek árulni”. A 10 évesnél nagyobb gyereket vitték magukkal. Ha pedig nem volt fia a fazekasnak, fogadtak fel *utasinast*: olyan 10–12 éves fiút, aki 80–100 koronát kapott fizetségül. Feladatuk az állatok gondozása, etetése volt.

Mellétén a fazekasok nagy többségének volt lova és maga árulta az edényeket. Útjaikra az egész családjukat magukkal vitték. A rendkívül kevés szántóföld nem tette szükségessé a gyermekmunka alkalmazását, a fiúk feladata a fuvarok közti időszakban a lovak legeltetése és őrzése volt. Legtöbbször Horka felé hajtották az állatokat, egészen korán. „Egymás ellen mentünk, ki hamarabb kelt. Nagy versengés volt közöttünk.” Az állatok legeltetése közben eltorlaszoltak egy kis időszakos patakot, abban fűrödtek. Sötétedésig voltak kinn az állatokkal, azután behajtották a falu közepébe a lovakat az ott lévő kazlakhoz és ott töltötték az éjszakát.

A hagyományokba való belenevelődés lezárása, a felnőtt társadalomba fogadás rítusa a házasság volt. A házasulandó fiatalnak rendelkeznie kell mindazokkal az ismeretekkel, képességekkel és tulajdonságokkal, amelyek által alkalmassá válik a társadalmi

36. *Ila B.*, 1976. I. 597.; 1944. II. 335.; 1946. III. 126. 29.

37. *Hunfalvy P.*, 1867. 388.

38. *Ujváry Z.*, 1985. 7.

munkamegosztásban számára kijelölt szerep tökéletes elfoglalására. Ezek három – egymással szorosan összetartozó és bonyolult struktúrát alkotó – csoportra oszthatók: a) A közösség felnőtt tagjaival egyenértékű munkavégző-képesség, ehhez társulva a szükséges ismeretek birtoklása; b) A közösség szokásainak, erkölcsi normáinak, érintkezési formáinak ismerete, elfogadása és betartása; c) A közösség hiedelemvilágának, ideológiájának megfelelő gondolkodás- és szemléletmód.

A munkaműveletek, a termelési ismeretek elsajátításával tehát az egyén szocializációja még nem fejeződött be. A közösség által elismert felnőttnek rendelkeznie kell azokkal a tevékenységi formákkal, viselkedési módokkal, amelyek kapcsolódnak a termelési tevékenységhez és amelyek végső soron az adott paraszti közösség teljes hagyományrendszerét jelentik. A paraszti társadalom hagyományrendszerének komplexitása, elemeinek összefonódottsága, hierarchiája azonban lehetetlenné is teszi az egyoldalú szocializációt. Ez a magyarázata annak, hogy bár a munkára nevelés a hagyományokba való belenevelődésnek, az egyén szocializációjának csak egyik eleme, de a parasztság életében és erkölcsében betöltött helye révén domináns, alapvető része.

IRODALOM

- Bertalan Á.*,
1967. Asszonyok, lányok Biharugrán. A gyulai Erkel Ferenc Múzeum Kiadványai 42–43. Gyula
- Bodon J.*,
1877. Gyermekjátékok. Magyar Nyelvőr 335–383.
- Borovszky S.*,
1893. Gömör-Kishont vármegye. Magyarország vármegyéi és városai. Budapest
- Fél E.*,
1935. Harta Néprajza. Néprajzi Füzetek (szerk.) Györffy I., Budapest
1941. Kocs 1936-ban. Budapest
1944. A nagycsalád és jogszokásai a Komárom megyei Martoson. Érsekújvár
1948. A magyar népi társadalom életének kutatása. Budapest
- Gazda K.*,
1980. Gyermekvilág Esztelneken. Bukarest
- Gönczi F.*,
1937. A somogyi gyermek. Kaposvár
- Hathalmi Gabnai F.*,
1904. Gyermekművészet és gyermekjátékok. Néprajzi Értesítő V. 132–145.
- Horai Fejér I.*,
1897. Az iskolai gyermekjátékok . . . Különös tekintettel a palócz és székely vidékre. Eger
- Hunfalvy J.*,
1867. Gömör-Kishont törvényesen egyesült vármegyének leírása. Pest
- Ila B.*,
1944. Gömör megye. II. Budapest
1946. Gömör megye. III. Budapest
1969. Gömör megye. I. Budapest
1976. Gömör megye. IV. Budapest
- Istvánffy Gy.*,
1895. Palóc babonák és gyermekjátékok. Ethnographia VI. 108.
- Jávorka K.*,
1966. A parasztcsalád munkamegosztása egy nyírségi faluban. Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből, 16. Debrecen
- Katona I.*,
1961. Népi „politechnika”. Pedagógiai Szemle 7–8. sz. 685–694.
- Kiss Á.*,
1891. Magyar gyermekjáték gyűjtemény. Budapest

- Kiss L.*,
1939. A szegény emberek élete. Budapest
- Kovács Á.*,
1942. Sárpilesi nagyleány. *Mády Z.* (szerk.): Tanulmányok egy sárközi falu társadalmáról. 21–38. Budapest.
- Kresz M.*,
1949. A hagyományokba való belenevelődés egy parasztfaluban. *Ortutay Gy.* (szerk.): Néprajzi Tanulmányok, 53–93. Budapest
- S. Laczkovits E.*,
1980. Adalékok a falusi gyermek életéhez Veszprém megyében 1868–1945. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*. 15. Veszprém
Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42. kötet. Budapest. 1912.
- Morvay J.*,
1956. Asszonyok a nagycsaládban. Budapest
- Nagy O.*,
1982. Szempontok a paraszti értékrend vizsgálatához. *Balassa I.–Ujváry Z.* (szerk.) Néprajzi Tanulmányok. 21–31. Debrecen
- Nemcsik P.*,
1962. A licei fazekasok. Kézirat a Herman Ottó Múzeum Néprajzi Adattárából NA 1152.
- Németh I.*,
1966. A népi közösségben élő fiatalok életmódja és kultúrája. *Arrabona* 8. 241–261. Győr
- Pongrácz E.*,
1877. Nógrád megyei gyermekjátékok. *Magyar Nyelvőr* 46–47. 93–94.
- Ranschburg J.*,
1984. Szeretet, erkölcs, autonómia. Budapest
- Szabó L.*,
1965. A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken. *Néprajzi Értesítő*. XLVII. 33–158.
1968. Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál a XIX–XX. században. Szolnok
1970. A társadalomnéprajz alapvető kérdéseiről. Szolnok
- Veres L.*,
1984. Erkölcsi normatívák és tevékenységi típusok. Debrecen
- Ujváry Z.*,
1985. A gömöri népélet kutatása. *Ujváry Z.* (szerk.) Gömör néprajza I. Debrecen
- Zöldy P.*,
1974. A kisgyermek nevelése a szegény családokban Topolyán 1900 körül. *Ethnographia* LXXXIV. 513–519.

ÜBERLIEFERUNGEN IN DER ERZIEHUNG ZUR ARBEIT

(Auszug)

Anhand der Untersuchung einer kleinen geographischen Landschaftseinheit wird mit der vorliegenden Studie der Versuch unternommen, die Sozialisierung des Individuums innerhalb der von der bäuerlichen Gesellschaft bestimmten Abgrenzungen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts zu beobachten. Von ihrem Umfang und ihrem Thema her soll und will diese Arbeit keine allgemeingültigen Schlüsse ziehen. Ihr Ziel besteht viel eher darin, die Gültigwerdung der im Anfang dargestellten bisherigen Forschungsergebnisse zu untersuchen, und zwar auf dem vorgegebenen Gebiet.

Die sich historisch herausgebildete Rolle des Bauerntums in der Gesellschaft hat ein derartiges ungeteiltes Tätigkeitssystem gebildet, dessen Grundlage und Hauptcharakteristikum die Arbeit darstellte. Dies wurde anfangs ein äusserlicher Zwang und dann über die Jahrhunderte hinweg zu einer Moral, und als einer ihrer wichtigsten Kom-

ponenten organisierte sie die Lebensweise der bäuerlichen Gesellschaft. Daher hat sie auch in der Vererbung des Wissensstoffes eine determinierende Rolle inne.

Die Analyse der Erziehung zur Arbeit auf dem hier untersuchten Gebiet zeigte in erster Linie, welche Wirkung die naturgeographischen Gegebenheiten auf die Lebensweise sowie unter anderem auch auf das Hineinerziehen haben. Die durch den Mangel an Ackerfläche determinierte Lebensweise in diesem von Hochgebirgen eingeschlossenen Tal ist die Erklärung dafür, daß in den bäuerlichen Charakter der ethnographisch verstandenen Hineinerziehung in dieser Landschaft auf ganz natürliche Weise auch dazugehört, Wissensstoff aus dem Tätigkeitssystem anderer Gesellschaftsschichten zu übermitteln: wie z. B. sich das Töpferhandwerk anzueignen. Somit wurde es zu einem organischen Teil der ungeteilten Hineinerziehung des Bauerntums, entsprechend seiner Lebensweise sich den Wissensstoff aus der der Bauernschaft sonst fremden handwerklichen Tätigkeit anzueignen.

Gabriella Vida